

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

13

Mykolas Römeris

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas

Giedrius Subačius
Antanas Tyla

SUDARYTOJAI:

Egidijus Motieka
Rimantas Miknys
Vladas Sirutavičius
Raimundas Lopata

*Redakcinė kolegija dėkoja Lietuvos istorijos institutui ir
Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

©Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 1996
©Lietuvos istorijos institutas, 1996

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-02-2

TURINYS

PRATARMĖ	7
I. STRAIPSNIAI. STUDIJS.	
<i>Vytautas Aleksiejūnas</i> IŠ RŌMERIŲ GIMINĖS GENEALOGIJOS	10
<i>Steponas Deveikis</i> RŌMERIŲ BAGDONIŠKIS	16
<i>Mindaugas Maksimaitis</i> MYKOLO RŌMERIO KELIAS Į PILIETIŠKUMĄ	24
<i>Zbigniew Solak</i> MICHAŁ RŌMER I MASONERIA WILEŃSKA (1911–1915)	35
<i>Raimundas Lopata</i> ANTRASIS TAUTŲ PAVASARIS IR MYKOLO RŌMERIO LDK ATKŪRIMO KONCEPCIJA	46
<i>Vladas Sirutavičius</i> DVI LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO INTERPRETACIJOS (MYKOLAS RŌMERIS IR JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS)	54
<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (LDK) ATKŪRIMO, BALTŲ VIENYBĖS PROJEKTAI IR MYKOLAS RŌMERIS	80
<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RŌMERIO LIETUVOS VALSTYBINGUMO KONCEPCIJA IR PASTANGOS JĄ ĮGYVENDINTI 1911–1919 METAIS	88
<i>Česlovas Laurinavičius</i> MYKOLAS RŌMERIS – LIETUVAI, ARBA DAR KARTĄ APIE LIETUVOS PILIETINIO PAVELDO PROBLEMĄ	114
<i>Vygintas Bronius Pšibilskis</i> MYKOLAS RŌMERIS – POLITIKOS STUDIJŲ LIETUVOJE INICIATORIUS	122

<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RÖMERIO INDĒLIS Į KLAIPĒDOS KLAUSIMO SPRENDIMĄ HAGOS TEISME	133
---	-----

II. SVARSTOME PROBLEMĄ: TĀRP ISTORINĒS IR ETNOGRAFINĒS LIETUVOS.

<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS LENKŲ IR LATVIJOS VOKIEČIŲ VAIDMUO NACIONALINĒS KONSOLIDACIJOS PROCESUOSE	140
---	-----

<i>Darius Staliūnas</i> TADO VRUBLEVSKIO POLITINĒS MINTIES BRUOŽAI	150
---	-----

<i>Vytautas Berenis</i> LIUDVIKO ABRAMOVIČIAUS IR MYKOLO RÖMERIO XX AMŽIAUS LIETUVOS VALSTYBĒS IDĒJOS KLAUSIMU	171
--	-----

III. PUBLIKACIJOS.

MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	180
---	-----

TRYS DOKUMENTAI IŠ M. RÖMERIO ASMENS BYLOS <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	228
--	-----

MYKOLAS RÖMERIS LENKŲ IR LIETUVIŲ GINČAS <i>Parengė Egidijus Motieka</i>	244
--	-----

STRESZCZENIE	255
--------------	-----

ZUSAMMENFASSUNG	269
-----------------	-----

SUMMARY	285
---------	-----

TRUMPINIAI	299
ASMENVARDŲ RODYKLĒ	300
VIETOVARDŲ RODYKLĒ	309

MYKOLAS RÖMERIS – POLITIKOS STUDIJŲ LIETUVOJE INICIATORIUS

Vygintas Bronius Pšibilskis

Lietuvos konstitucinės teisės mokslo kūrėjas, ilgametis VDU rektorius Mykolas Römeris, tęsdamas garbingas demokratines savo giminės tradicijas, tapo politikos studijų Lietuvoje iniciatoriumi. Įtakos tam turėjo puikus išsimokslinimas, įgytas Rusijoje ir Vakarų Europoje, Lietuvos politinės raidos gilus suvokimas ir ryškėjančių tendencijų numatymas. Teisinių išsilavinimą įgijęs Peterburge, Imperatoriškojoje teisės mokykloje (1892–1901), kur klausėsi žinomų specialistų Leono Petražyckio (Leono Petražickio), Nikolajaus Tagancevo ir kt. paskaitų, studijas tęsė garsioje dar 1870 m. įkurtoje Paryžiaus Laisvojoje politinių mokslų mokykloje (Ecole libre des Sciences Politiques). Manydamas, kad geras teisininkas privalo išmanyti socialinius reikalus, pasirinko socialinių-ekonominių skyrių, kuriame klausėsi prancūzų konstitucijos, politinių doktrinų istorijos, politinės ekonomijos, socialinės psichologijos ir kitų disciplinų paskaitų. Šalia to lankė paskaitas Paryžiaus universite bei rusų emigrantų Laisvojoje aukštojoje mokykloje¹. Didelę įtaką M. Römerio teisinėms bei politinėms pažiūroms darė dėstytojai – tikros įžymybės: geriausias konstitucinės teisės specialistas, demokratinio mokslo klasikas Jeanas Paulis Esmeinas (Žanas Polis Esmeinas), teisininkas, valstybės ir teisės teoretikas Leonas Duguit (Leonas Diugi), administracinės teisės profesorius Maurice'as Hauriou (Morisas Oriu) ir kiti.

Nepriklausydamas jokiai politinei partijai, M. Römeris puikiai suprato, kad politinės kultūros, politinių žinių stoka Seimo nariams, atsakingiems pareigūnams trukdo europietišškai tvarkyti valstybės reikalus. 1923 m. Kaune įsteigtuose Administracijos kursuose apie 70 žmonių (valstybės žinybų VIII–XIII kategorijų tarnautojai) po darbo lankė įvairių teisės disciplinų, politinės ekonomijos, ekonominės geografijos, Lietuvos, naujųjų amžių istorijos, etikos paskaitas. Kursus, rengusius naujo tipo valdininkus, planuota paversti Aukštaisiais administracijos kursais arba net Administracijos akademija, tačiau 1926 m. gruodžio perversmas suardė planus². Prasiplėtusios, tačiau iki galo neišnaudotos galimybės tobulinti valstybės valdymą trukdė gyvam reikalui moksliskai analizuoti pasaulyje,

Europoje, kaimyninėse šalyse vykstančius procesus, matyti Lietuvos vietą juose, politiškai sąmoninti valdininkiją ir visus gyventojus, taigi kitų kraštų pavyzdžiu įsteigti specialią politikos mokslo ir mokymo instituciją.

Nuo 1928 m. vasaros tarp Kauno ekonominių įstaigų bei organizacijų atstovų – ekonomistų, teisininkų – didėjo susirūpinimas šalies ekonomikos reikalais, brendo sumanymas visuomenės pastangomis gerinti Lietuvos ūkio tvarkymą, planavimą. Ryškėjo nuostata, kad ekonominiai uždaviniai turi būti sprendžiami tik kompleksiskai derinant visų tautos kultūros elementų (darbo, kapitalo, intelekto) veiklą. Be visuomenės paramos, sutartinio darbo krašto valdžia viena to atlikti negalėjo. 1929 m. sausio 26 d. „MAISTE“ įvykusiame susirinkime sudaryta 12 steigėjų komisija (Juozas Sakalauskas, Bronius Garšva, Matas Šalčius, Jonas Lapėnas, Vincas Kvieska, Jonas Glemža ir kt.) ekonominių studijų draugijai steigti³. Stasys Kuzminskas parengė draugijos įstatus (tikslas: pažinti Lietuvos ūkį, ieškoti būdų bei priemonių ekonomikos mokslo pagrindais jam kelti ir gerinti visuomenės gerovei). B. Garšva surašė steigimo motyvus. Iš jų svarbiausi: 1) būtinybė teoriškai svarstyti naujus uždavinius, šalies ūkiui keliamus gyvenimo; 2) pažinti pasaulyje nuolat kylančias naujas ūkinio gyvenimo idėjas. 1925 m. vasario mėn. įsteigta Ekonominių studijų draugija turėjo apie 30 narių, 6 sekcijas (prie teisės sekcijos priklausė M. Römeris), leido žurnalą „Tautos ūkis“. Draugijos pastangomis įsteigtas Amerikos lietuvių ekonominių informacijų biuras, sušaukta ekonomistų konferencija, rengtos paskaitos. Planuota Kaune atidaryti aukštesniąją prekybos mokyklą, Klaipėdoje – komercijos institutą. Draugija darė įtaką Lietuvos ekonominiam gyvenimui, buvo daugelio naujovių pradininkė, iniciatorė (pakanka pasakyti, kad joje buvo surengta pirmoji diskusija apie Kauno hidroelektrinės statybą). Tad visiškai suprantama, kodėl būtent šios draugijos narius M. Römeris supažindino su idėja įsteigti Kaune Aukštąją politinių ir socialinių mokslų mokyklą. 1933 metų sausio mėnesį M. Römerio sumanymą jau žinojo draugijos valdybos nariai, kai kurie VDU dėstytojai, žurnalistai. „Susidomėjimas mano sumanymu įsteigti Kaune Lietuvos politikos mokslų mokyklą auga“ – įrašyta M. Römerio dienoraštyje 1933 m. vasario 11 d.⁴ 1933 m. vasario 17 d. draugijos susi-

¹M. Maksimaitis, „Prof. dr. M. Rėmeris ir jo „Lietuvos Konstitucinės teisės paskaitos“, – M. Rėmeris, *Lietuvos Konstitucinės teisės paskaitos*, Kaunas, 1990, p. 6.

²Plačiau žr.: J. Eretas, „Administracijos kursai Kaune 1925–1926 metais“, *Aidai*, 1973, nr.2, p. 58–66.

³*Pirmasis ekonominių studijų draugijos penkmetis, 1929–1934*, B. v. ir m., p. 16–17.

⁴M. Römeris, „Dziennik“, 1933 m. vasario 11 d., LMAB, f. 138-2260, l. 454.

rinkime, dalyvaujant daugiau kaip 100 žmonių, M. Römeris nurodė tokius mokyklos tikslus:

„sistemiškai supažindinti mūsų aukštuosius mokslus einančią studentiją ir kitus asmenis su naujai gimstančiomis pasaulyje socialinėmis ir politinėmis idėjomis, o taip pat su mūsų krašto teritorinėmis ir tautinėmis problemomis“⁵.

Pasak iniciatoriaus, šalies geopolitinė padėtis, lėmusi ilgaamžes lietuvių tautos grumtynes su itin stipriais priešais, nepriklausomybės sąlygomis reikalauja įgyvendinti tautos vienybės idėją, teisingai suvokti save ir kaimynus. Lietuvai reikia išugdyti kuo daugiau žmonių, gebančių laisvai orientuotis sudėtingiausiuose pasaulio reiškiniuose, analizuoti Europos valstybių ekonomiką, politinius santykius. To gali išmokyti tik speciali mokykla.

Svarbus akstinas ilgai brandintą idėją paskelbti visuomenei, rūpintis jos įgyvendinimu buvo politikos mokslų mokyklų steigimasis kaimyniniuose kraštuose ir pirmiausia Lenkijoje (tai liudija 1933 m. sausio 18 d. įrašas M. Römerio dienoraštyje). 1930 m. vasario 23 d. okupuotame Vilniuje buvo iškilmingai atidarytas Rytų Europos mokslinio tyrimo institutas (Instytut naukowo-badawczy Europy Wschódniej), numatęs tirti valstybes ir tautas teritorijoje tarp Baltijos ir Juodosios jūrų. Institutas leido *Metraštį*, biuletenį „*Balticoslavica*“, skelbė monografijas, brošiūras. Publikacijose nemaža vietos skirta Lietuvai, jos politiniam, ekonominiam, kultūriniam gyvenimui. Institutas turėjo vieną didžiausių Europoje sovietologinės literatūros biblioteką, mokyklą, kurią 1930 m. lankė 200 klausytojų. 1933 m. pradžioje ši mokykla pavadinta Vilniaus politinių mokslų mokykla (Szkola nauk politycznych w Wilnie), jai vadovauti paskirtas inž. Władysławas Wielhorskis (Vladislavas Vielhorskis). Studijos mokykloje trukdavo trejus metus, per kuriuos būdavo išklausa keletas teisinių disciplinų, tarp jų Lenkijos ir Pabaltijo valstybių konstitucinė teisė, politikos, ekonomikos doktrinų istorija, etnografija, svetimos kalbos. Ypač daug vietos skirta SSRS politinei struktūrai, vidaus ir užsienio politikai, Lenkijos santykiams su Pabaltijo šalimis, Lietuva. Tikrieji klausytojai (turėję aukštesniosios mokyklos baigimo diplomą), išlaikę visų dalykų egzaminus, įgydavo teisę užimti aukščiausios, pirmosios kategorijos tarnybos vietą⁶.

Ekonominių studijų draugijos susirinkime Jonas Vileišis, Augustinas Janulaitis, Kazys Pakštas, V. Kvieska ir kiti parėmė M. Römerį. Diskusijos, nulemtos susirinkusiųjų skirtingų įsitikinimų ir užsiėmimų, kilo dėl studijų programos ir organizacinių reikalų. Juozas Tomkus primygtinai

rekomendavo visuomenės studijas apriboti Lietuva, jos valstybingumo istorija bei Benito Mussolinio Italijos ir Hitlerio Vokietijos analize, K. Pakštas akcentavo geopolitikos, A. Janulaitis – istorijos kryptį. J. Lapėnas siūlė įsteigti mokyklos draugija, kuri numatytų darbo turinį, programą, rūpintųsi jos įgyvendinimu. Iš M. Römerio ir Ekonominių studijų draugijos valdybos pasiūlytų 16 kandidatų sudarytas Politinių mokslų mokyklos organizacinis komitetas: 4 draugijos nariai (J. Lapėnas, V. Kvieska, Jurgis Kriščiukaitis, Vytautas Mačys), M. Römeris, Izidorius Tamošaitis, Eduardas Turauskas, Martynas Kavolis, Vladas Juodeika, Ladas Natkevičius, J. Tomkus. Komitetui pavesta paruošti mokymo programą, surasti galimybių mokyklai įsteigti ir išlaikyti⁷. 1933 m. kovo 1 d. sudarytas organizacinio komiteto prezidiumas: M. Römeris (pirmininkas), J. Lapėnas (vicepirmininkas), V. Mačys (sekretorius), dvi komisijos: finansų (J. Lapėnas, J. Kriščiukaitis, V. Kvieska) ir mokslo (M. Römeris, I. Tamošaitis, M. Kavolis, L. Natkevičius, J. Tomkus, E. Turauskas, V. Juodeika)⁸.

Visą 1933 metų kovo mėnesį intensyviai rengtas Politinių mokslų mokyklos statutas, mokslo komisijos ir organizacinio komiteto posėdžiuose svarstyta struktūra ir mokymo programa. Dar labiau išryškėjo nuomonių skirtumai. J. Tomkus, remdamasis Vokietijos institutų ir mokyklų pavyzdžiu, siekė, kad steigiamą mokyklą būtų ne tik mokymo, bet ir mokslo tiriamoji institucija, skleidžianti politines žinias ir formuojanti Lietuvos visuomenę. L. Natkevičius siūlė apsiriboti tik sistemingomis viešomis paskaitomis. Išsamų projektą parengusio V. Juodeikos požiūriu, mokyklą turėjo sudaryti 4 skyriai: 1. **Socialinis**, kurio uždavinys – teikti tvirtesnį pasirengimą visuomenės veikėjams. 2. **Politikos**, turėjęs klausytojus objektyviai supažindinti su visomis gyvenimo keliamomis problemomis. 3. **Administracijos ir ekonomikos**, aiškinęs administravimo teoriją ir praktiką, ir 4. **Žurnalistikos**. M. Römerio požiūriu mokyklą turėjo sudaryti 5 skyriai: du – bendrojo visuomeninio ir politinio lavinimosi, skirti juristams, humanitarams ir kitiems į visuomeninį darbą linkusiems asmenims (juose numatyta plačiau gvildinti Lietuvos ir kaimyninių valstybių, tautų socialinę bei politinę struktūrą). Trijuose specialiuose skyriuose – žurnalistikos, administraciniame ir konsuliariiniame – tikėtasi klausytojus

⁵ Pirmasis ekonominių studijų draugijos penkmetis, 1929–1934, B. v. ir m., p. 16.

⁶ Plačiau žr.: V. B. Pšibilskis, „Politikos mokslai ir studijos tarpukario Vilniuje“, *Politologija*, Vilnius, 1995, nr.1(6), p. 164–174.

⁷ „Lietuvos ekonominė kronika. Susirinkimas Aukštosios Politinių ir socialinių mokslų mokyklos įsteigimo klausimu“, *Tautos ūkis*, 1934, nr. 3, p. 81.

⁸ M. Römeris, „Dziennik“, 1933 m. kovo 1 d., LMAB, f. 138-2260, l. 463.

supažindinti su pagrindiniais teisės, psichologijos, literatūros, žurnalistikos dalykais, teikti būtinas žinias žmonėms, dirbantiems administracinį darbą⁹. Organizacinio komiteto posėdyje daugumos valia atmetas žurnalistikos skyrius, nutarta toliau svarstyti ir tobulinti V. Juodeikos projektą, neatsisakant ir M. Römerio bei J. Tomkaus siūlymų racionalių minčių. Balandžio mėnesio gale baigtas mokyklos statutas, pagal kurį ji turėjo būti privati aukštojo mokslo ir mokymo įstaiga, prižiūrima švietimo ministerijos. Jos tikslas: 1) mokyti klausytojus politikos mokslų, 2) tirti politikos mokslus, 3) sleisti visuomenėje politikos mokslų žinias. Klausytojai – tikrieji, laisvieji ir hospitantai (norintys klausyti atskirų dalykų paskaitas) – keturių semestrų kursą galėjo lankyti keturiuose skyriuose: politiniame, socialiniame, ekonominiame ir administraciniame. Mokyklos vadovybę sudaro trejiems metams renkamas rektorius, prorektorius, Taryba, Senatas ir skyrių vedėjai, dėstytojus – lektoriai, docentai, profesorai. Lektoriais galėjo būti asmenys, baigę aukštąjį mokslą ir turintys mokslo darbų arba mokslo laipsnį. Iš sudarytos 1934 m. sąmatos matome, kad į pirmąjį kursą tikėtasi priimti 30 tikrųjų klausytojų, 40 laisvųjų ir 40 hospitantų. Už mokymą per metus jie turėjo sumokėti atitinkamai po 150, 150 ir 180 litų¹⁰.

Karštos diskusijos vyko rengiant Politinių mokslų mokyklos programą. Savo variantus siūlė organizacinio komiteto mokslo komisija, V. Juodeika ir E. Turauskas, M. Römeris ir J. Tomkus. Pirmajame projekte vyravo lituanistikos dalykai, antrajame projekte buvo remiamasi Austrijos mokyklų patyrimu, trečiajame – orientuojamasi į du stambius blokus: Vakarų Europos ir Vidurio Europos. Itin daug dėmesio čia skirta Vokietijai, Skandinavijai ir SSRS, o lituanistiniai dalykai turėjo būti studijų pamatas. Kompromisų keliu parengtą programą sudarė 5 blokai. I. **Bendrieji dalykai** (24 val.): 1. Lietuvių tautos politinės ir socialinės istorijos bruožai (4 val.), 2. Nepriklausomos Lietuvos politinė raida nuo 1918 m. ir Lietuvos konstitucinė teisė (2 val.), 3. Lietuvos tautinės ir valstybinės problemos (3 val.), 4. Tautos politinis ir socialinis auklėjimas (2 val.), 5. Tautos ūkio mokslų pagrindai (2 val.), 6. Sociologijos sistema ir doktrinos (3 val.), 7. Dabartinės socialinės ir politinės idėjos bei sąjūdžiai (5 val.), 8. Įvadas į politiką (3 val.), 9. Įvadas į šių dienų tarptautines problemas (2 val.). II. **Politinis skyrius** (22 val.): 1. Lietuvos užsienio politika (2 val.), 2. Lietuvos vidaus politika (3 val.), 3. Tarptautinių santykių istorija XIX a. ir XX a. (3 val.), 4. Šiaurės rytų Europa (3 val.), 5. Valstybė ir bažnyčia (2 val.), 6. Lietuvos politinė ir ūkio geografija (2 val.), 7. Moderniosios valstybės raida (3 val.), 8. Tarptautinis ūkis ir Lietuvos užsienio prekyba (2 val.), 9. Tarptautinės viešosios teisės principai (2 val.). III. **Socialinis skyrius** (22 val.): 1. Socialinė politika (3 val.),

2. Kapitalizmo evoliucija ir naujų ūkio formų problema (2 val.), 3. Socialinė teisės funkcija ir teisės mokslas (2 val.), 4. Vakarų Europos socialinių sąjūdžių istorija (3 val.), 5. Visuomenės veikimo metodika ir principai (2 val.), 6. Viešojo nuomonė ir spauda (2 val.), 7. Viešosios teisės sistema ir privatinė teisė (3 val.), 8. Moderniosios valstybės raida (3 val.), 9. Miestas ir kaimas (2 val.). IV. **Ekonominis skyrius** (22 val.): 1. Lietuvos ūkis ir ūkio politika (4 val.), 2. Kapitalizmo evoliucija ir naujų ūkio formų problema (2 val.), 3. Tarptautinis ūkis ir Lietuvos užsienio prekyba (2 val.), 4. Šių dienų problemos (2 val.), 5. Kooperacija (1 val.), 6. Lietuvos politinė ir ūkio geografija (2 val.), 7. Lietuvos finansinė sistema ir politika (2 val.), 8. Viešosios teisės sistema ir privatinė teisė (3 val.), 9. Žmonių ir įstaigų administravimas (1 val.), 10. Ekonominių doktrinų istorija (2 val.). V. **Administracinis skyrius** (22 val.): 1. Administracijos mokslo pagrindai (3 val.), 2. Lietuvos valstybės administracija (3 val.), 3. Administracijos technika ir racionalizacija (2 val.), 4. Anglų, prancūzų, vokiečių administracijos sistemos (3 val.), 5. Vietos savivaldybė (organizacija ir ūkio politika) (2 val.), 6. Valdininko valstybinės ir visuomeninės pareigos (1 val.), 7. Lietuvos finansinė sistema ir politika (3 val.), 8. Viešosios teisės sistema (3 val.), 9. Įmonių ir įstaigų administravimas (2 val.)¹¹. Pirmojo bloko bendrieji dalykai buvo privalomi visų skyrių klausytojams, kiekvieno kito bloko 4 dalykai buvo privalomi to skyriaus klausytojui, kitus jis galėjo pasirinkti. E. Turausko ir V. Juodeikos projekto pagrindu sudarytoji programa gerokai nutolo nuo M. Römerio sumanymo, išdėstyto jo straipsnyje „Politinių mokslų mokyklos Lietuvoje reikalu“ (*Naujoji Roma*, 1933, nr. 114, p. 220–225). 1933 m. kovo 29 d. savo dienoraštin M. Römeris įrašė:

„Didžiausias dėmesys bendrai Lietuvos istorijai ir jos valstybingumui per visą LDK laikotarpį nėra mano nuomone svarbiausias toje mokykloje. Daug valandų tam nebus galima skirti ir tas kursas nebus niekas kitas, kaip gimnazijos kurso pakartojimas“¹².

Svarstydamas, kas lėmė programos posūkį į Lietuvos istorijos pusę, nepakankamą dėmesį Vakarų Europai, kaimyniniams kraštams, M. Römeris įžvelgė kai kurių jaunų istorikų, negalėjusių įsidarbinti VDU, am-

⁹L. J-tė [?], „Politinių mokslų mokyklos paruošimas“, *Lietuvos aidas*, 1933 m., kovo 14 d., nr. 57.

¹⁰„Aiškinamasis raštas Aukštosios politinių mokslų mokyklos reikalu“, LVA, f. 391, ap. 4, b. 1623, l. 13.

¹¹„Aukštosios politinių mokslų mokyklos programa“, LVA, f. 391, ap. 4, b. 1623, l. 11–12.

¹²M. Römeris, „Dziennik“, 1933 m. kovo 29 d., LMAB, f. 138-2260, l. 477.

bicijas, jų siekį konkuruoti su universiteto istorijos katedra. Politinių mokslų mokyklos personalas įsipareigojo tirti Lietuvos politinius, socialinius, ekonominius klausimus, mokyti to klausytojus įvairiais būdais skleisti visuomenėje politines žinias.

Nubrėžus mokyklos struktūrą, darbo kryptis ir pobūdį, reikėjo imtis jos steigimo darbų. J. Lapėno pasiūlymu pasirinkta draugijos forma. 1933 m. spalio 17 d. Kauno miesto ir apskrities viršininkas patvirtino Aukštosios politinių mokslų mokyklos draugijos įstatus, pasirašytus M. Römerio, M. Kavolio, L. Natkevičiaus, J. Kriščiukaičio, V. Juodeikos, ir įregistravo tokio pat pavadinimo draugiją. Lapkričio 8 d. įvyko steigiamasis draugijos susirinkimas, jis išrinko valdybą: M. Römeris (pirmininkas), M. Kavolis (įždininkas), L. Natkevičius (sekretorius), nariai – J. Lapėnas ir J. Tomkus, kandidatai į valdybą – J. Kriščiukaitis ir E. Turauskas¹³. Svarbiausias draugijos uždavinys – įsteigti ir išlaikyti Aukštąją politinių mokslų mokyklą. Tam tikslui numatyta panaudoti klausytojų mokesčius už mokslą, draugijos narių vienkartinį stojamuosius (5 Lt) ir kasmetinius mokesčius (25 Lt), aukas, valstybės dotacijas, pajamas už paskolas ir leidinius.

1933 m. rudenį Aukštosios politinių mokslų mokyklos statutas, mokyimo programa, aiškinamasis raštas ir draugijos pareiškimas leisti įsteigti privačią politikos mokyklą įteiktas LR švietimo ministrui Konstantinui Šakeniui. Pagrįsdamas mokyklos reikalingumą, M. Römeris rašė:

„Lietuvos nepriklausomybę atstačius, ypatingai reikia susirūpinti mūsų tautos politiškai valstybiniu sąmoningumu; reikia būti budriems ir iš anksto pasirengusiems įvairiems politiniams ir socialiniams judėjimams bei problemoms; turėti kiek galima didesnę skaičių asmenų, gerai susipažinusių su tais dalykais. Be to, yra reikalo parengti atitinkamoms sritims darbuotojų (pvz., administracijai) ir eventualiai galimiems konkursams.

Lietuvai esant nedidelei valstybei, dėl jos tautinių problemų tenka grumtis su itin stipriais kaimynais. Tarptautinėje valstybių bendruomenėje, be bendrų visoms valstybėms reikalų, Lietuvai tenka rūpintis tokiu klausimu, kaip tautos vieningumo idėjos reikalavimas. Be to, Lietuva yra vienintelė Europos valstybė, kurios sostinė yra svetimų rankose. Jos santykiai su Vokietija, tiek politiniais, tiek ekonominiais atžvilgiais ypatingai aktyvėja.

Priauganti inteligentija privalo pajusti atsakomybę dėl šio laiko politinio, socialinio ir ekonominio pobūdžio problemų. Turint galvoje šių klausimų sudėtingumą, jų skubų vystymąsi, reikalinga mokslintis, nusistatyti darbo metodus ir disciplinas¹⁴.

Ėjo mėnuo po mėnesio, bet Aukštosios politinių mokslų mokyklos organizatoriai negaudavo teigiamo atsakymo. Iš M. Römerio dienoraščio matyti, jog Švietimo ministerijos valdininkai vilkinimą aiškino tuo, kad registruotina esanti tik tokia įstaiga, kurios yra poreikis, o ne privati iniciatyva, juolab reikalaujanti finansinės paramos iš valdžios¹⁵. 1934 m. sausio mėn. 17 700 litų turėjo sudaryti mokesčiai už mokslą, 2000 – nario mokesčiai, 3000 – mecenatų įnašai, 15 000 – Švietimo ministerijos subsidija¹⁶. Respublikos prezidentas Antanas Smetona M. Römerio audiencijos metu palankiai įvertino sumanymą ir pažadėjo pasikalbėti su ministru pirmininku Juozu Tūbeliu. Pasak M. Römerio, pastarasis „ne tik išklause mūsų argumentus už mokyklą, bet ir iš savo pusės dar ilgai argumentavo mokyklos būtinumą“¹⁷. Tačiau ir dabar reikalai nepajudėjo. Po kelerių metų pastangų M. Römeris, matydamas tikrąsias nenoro įgyvendinti Lietuvai labai reikalingo projekto priežastis, nuleido rankas. 1937 m. rugsėjo 25 d. Aukštosios politinių mokslų draugijos vadovybė Kauno apskrities viršininkui pranešė, „kad minima draugija tinkamai veikti nepradėjusi likvidavosi, todėl ir turto bei bylų neturėjo“¹⁸.

Prof. M. Römerio ir jo bendraminčių pastangas sugriovė ne tik finansiniai sunkumai ir valdininkų abejingumas. Demokratinės, pliuralistinės nuostatos, sudariusios steigiamos mokyklos pamatus, nebuvo priimtinos stiprios prezidentinės valdžios šalininkams, kirtosi su autoritarizmo idėjomis. Kita vertus, tautininkai norėjo turėti savo panašaus pobūdžio instituciją, galėjusią grįsti jų politiką, formuoti tautinę ideologiją. Iniciatyvos ėmėsi po 1926 m. pagrindiniu tautininkų ideologu tapęs Izidorius Tamošaitis. Dar M. Römeriui ir Ekonominių studijų draugijos valdybai derinant būsimosios Politinių mokslų mokyklos organizacinio komiteto sudėtį, 1933 m. vasario 24 d. I. Tamošaitis pranešė, jog

„bando įkurti kažką panašaus į visuomeninių studijų klubą ar institutą, į kurį jis įtraukė saujelę jaunų daktarų ir ne daktarų.

¹³ „Aiškinamasis raštas Aukštosios politinių mokslų mokyklos reikalu“, LVA, f. 391, ap. 4, b. 1623, l. 1.

¹⁴ Ibid., l. 3.

¹⁵ M. Römeris, „Dziennik“, 1934 m. kovo 14 d., LMAB, f. 75-MR11, l. 298.

¹⁶ „Aukštosios politinių mokslų mokyklos sąmata 1934 m.“, LVA, f. 391, ap. 4, b. 1623, l. 13.

¹⁷ M. Römeris, „Dziennik“, 1934 m. kovo 26 d., LMAB, f. 75-MR11, l. 310.

¹⁸ Kauno apskr. viršininko raštas VRM Administracijos departamentui, 1937.IX.27, LVA, f. 402, ap. 4, b. 702, l. 10.

Aiškino, kad tas jo sumanymas nesudarys konkurencijos mano iniciatyvai¹⁹.

Kovo 8 d. liaudininkų oficioze „Lietuvos žinios“ pasirodžius žinutei, jog „prof. M. Römeriui pasiėmus steigti socialinių ir politinių mokslų mokyklą, lygiagrečiai ir tautininkai atidaro panašių mokslų institutą“, pasklido gandai, kad tautininkai sudaro konkurenciją M. Römerio sumanytajai mokyklai ir ją dar negimusią laidoja. Po poros dienų „Lietuvos aidas“ pranešė, jog šalia Politinių mokslų mokyklos sumanyta įsteigti nemokamus plačiąjai visuomenei prieinamus socialinių bei politinių mokslų kursus institutą. Išrinkta laikinoji instituto valdyba (I. Tamošaitis, Antanas Kalvaitis, Jonas Navakas, V. Juodeika, Vytautas Soblys), parengti ir Kaučo apskrities viršininkui tvirtinti įteikti įstatai²⁰.

Netrukus I. Tamošaitis „Lietuvos aidas“ skaitytojams pranešė, jog tarp dviejų steigiamų mokyklų nėra lygiagretiškumo, socialinių mokslų instituto steigimo mintis jau buvo gimusi 1932 m. pavasarį. I. Tamošaitis tvirtino:

„Koks yra santykis tarp VDU ir tarp kelių į draugijėlę susispietusių profesorių, pasiryžusių paskaityti tam tikromis temomis populiarių paskaitų, toks pats santykis yra tarp prof. Römerio sumanytos steigti politinių mokslų mokyklos ir tarp socialinių mokslų instituto... Socialinių mokslų institutas nesudaro ir negali sudaryti konkurencijos prof. Römerio sumanytai steigti politikos mokslų mokyklai“²¹.

1933 m. gegužės 3 d. pabuvęs Socialinių ir politinių mokslų instituto steigiamajame susirinkime, M. Römeris pripažino, kad:

„tas institutas gimė prof. Tamošaičio sumanymu visiškai nepriklausomai nuo mano Politinių mokslų mokyklos iniciatyvos. Kai kas mano, kad iš Tamošaičio pusės tai yra konkurencijos aktas mano projektuojamai mokyklai. Iš tiesų taip nėra. Institutas skiriasi nuo mokyklos savo uždaviniais ir kryptimi“²².

Sutikdamas su naujos institucijos užsibrėžtu mokslo žinių populiarinimu, M. Römeris nuogaštavo dėl galimo vienos ideologijos pavertimo dogma, grynos propagandos, nukreiptos į korporacinės idėjos įgyvendinimą. Didžiausią susirūpinimą kėlė tai, jog instituto branduolį sudarė tie patys žmonės, kurie kūrė Politinių mokslų mokyklos programą. Apskritai I. Tamošaitį supo nemaža naujų „daktarų“ – jaunų žmonių, kurie baigė

studijas užsienyje ir grįžo įsitikinę savo pranašumu prieš senąją profesūrą ir tuos, kurie studijavo Lietuvoje. Pasak M. Römerio,

„ta plejada „kultūrtregeriškai“ nusiteikusių ir ignoruojančių ne tik krašto inteligentija, bet ir universiteto profesūrą, visą senąją kartą, matomai, yra pavydi, siekia laimėjimų, dar nesuranda būdų savo didybei išreikšti“¹⁹.

Steigiamajame susirinkime Kauno žurnalistus, ekonomistus, teisininkus su instituto tikslais, statutu ir programa supažindino I. Tamošaitis. Buvo keliamas toks tikslas:

„tyrinėti socialines ir politines teorijas, naujus socialinius sąjūdžius, svetimų valstybių socialinius ir politinius reikalus, bet svarbiausia, Lietuvos socialines ir politines problemas, ieškoti būdų joms spręsti, skelbti ir populiarinti naudingas socialines ir politines idėjas ir ypatingai ugdyti lietuvių tautoje socialinės taikos ir vienybės jausmą, paremtą tautos ir valstybės organiškumo sąvoka“²⁰.

Apibūdinamas instituto uždavinius I. Tamošaitis „negatyviai kalbėjo apie demokratiją, kėlė specialistų valdžią, sudarytą korporacijų pamatu“²¹. Pasisakyme išplėtotas tautininkų pakraipos žmonių požiūris į organišką valstybės modelį. Kalbėdamas apie socialiniame, politiniame bei valstybiniame gyvenime aiškiai pastebimus du lūžius, I. Tamošaitis pirmąjį pavadino „individualizmo krize“. „Vietoj dalinių, t. y. grupinių bei luominių interesų, – kalbėjo jisai, – šiandieną nedviprasmiškai yra keliami visuotiniai, t. y. visos tautos, visos visuomenės, visų grupių bei luomų reikalai“. Antruoju lūžiu buvo įvardytas plintantis reiškiny, kai vietoje vi-

¹⁹ M. Römeris, „Dziennik“, 1933 m. kovo 24 d., LMAB, f. 138-2260, l. 161.

²⁰ L. J-tė [?], „Socialinių ir politinių mokslų institutas“, *Lietuvos aidas*, 1933 m., kovo 11 d., nr. 57.

²¹ Iz. Didžiulis [Iz. Tamošaitis], „Dėl dviejų steigiamųjų mokyklų“, *Lietuvos aidas*, 1933 m., kovo 18 d., nr. 65.

²² M. Römeris, „Dziennik“, 1933 m. gegužės 3 d., LMAB, f. 138-2260, l. 494.

²³ Ibid.

²⁴ „Įsteigtas socialinių ir politinių mokslų institutas“, *Lietuvos aidas*, 1933 m., gegužės 4 d., nr. 99.

²⁵ M. Römeris, „Dziennik“, 1933 m. gegužės 4 d., LMAB, f. 138-2260, l. 495.

sa sprendusio, bet mažai teišmaniusio parlamento iškeliamą specialistų korporaciją²⁶.

Socialinių ir politinių mokslų instituto nariais užsirašė visi 30 žmonių, atėjusių į susirinkimą (1936 m. institute buvo 67, 1938 m. – 90, 1940 m. – 74 nariai). Pirmosios valdybos pirmininku išrinktas I. Tamošaitis, vicepirmininku – M. Römeris, sekretoriumi – V. Juodeika, išdininku – B. Kalvaitis, nariai J. Tomkus, kandidatai į valdybą – J. Navakas ir V. Soblyš. Po poros dienų, prisimindamas steigiamąjį susirinkimą, valdybos rinkimus, M. Römeris krintosi, kad neatsisakė dalyvauti juose. Savo dienoraštyje gegužės 5 d. jis įrašė:

„Labai gailiuosi, kad leidausi užvakar įtraukiamas į Tamošaičio socialinio ir politinio instituto valdybą. Toje akcijoje yra kažkas, kas gresia mano Politinių mokslų mokyklai, vien dėl to, kad, jei ta mokykla ir vystysis savarankiškai, ponai iš instituto gali būti suinteresuoti ją išeliminuoti arba lenkti prie tos linijos, kurią vykdys institutas. Pavojus yra dar didesnis, nes mano mokyklos vadovaujamuose organuose yra tie patys žmonės, kurie steigia Institutą. Antra, man nėra simpatiškas to Instituto tikslas – mokslinis darbas, kuriantis pamatus tautininkų ideologinei akcijai. Tautininkai ir jų lyderiai – Tamošaitis, Navakas ir kt. „kultūrtregeriai“ iš Juodeikos plejados – mąsto, kokią visuomeninę koncepciją sukurti tautininkams“²⁷.

Suprasdamas, jog institutas užgožia Politinių mokslų mokyklos idėją, M. Römeris beveik nedalyvavo jo veikloje (1935 m. jau nebebuvo išrinktas į valdybą).

Mykolas Römeris – plataus akiračio teisės specialistas – puikiai suprato, kad nepriklausomos Lietuvos gyvybiniai interesai išakmiai reikalauja ugdyti profesionalius politikus, kelti ir visuomenės veikėjų, ir pačios visuomenės politinę kultūrą. Tai padaryti buvo galima tik kitų šalių pavyzdžiu įsteigiant Politinių mokslų mokyklą. M. Römerio parengtą tokios institucijos steigimo planą įgyvendinti sutrukdė valdininkijos abejingumas, pasyvumas, tautininkų partijos pragmatiškumas.

²⁶ „Socialinių ir Politinių mokslų institutas“, *Vairas*, 1933 m., nr. 6, p. 221–222.

²⁷ M. Römeris, „Dziennik“, 1933 m. gegužės 5 d., LMAB, f. 138-2260, l. 496.